

YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG‘U BILIG” ASARIDAGI FALSAFIY QARASHLAR VA AVLODLARARO VORISIYLIK AN‘ANALARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15656592>

Kasimova Zilola G‘ulomiddinovna

Alfraganus universiteti,
“Xalqaro munosabatlar va tarix kafedra”si mudiri.
Siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
zilola.gulomiddinovna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4447-2443

Annotatsiya

Ushbu maqolada Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida ilgari surilgan falsafiy qarashlar va avlodlararo vorisiylik an‘analari tahlil qilinadi. Asar nafaqat o‘z davrining siyosiy-falsafiy tafakkur namunasi, balki zamonaviy jamiyat uchun ham muhim ijtimoiy-ma‘naviy dastur sifatida e‘tirof etiladi. Muallif tomonidan ilgari surilgan axloqiy qadriyatlar, adolat, rahbarlik mas‘uliyati, ilm-fan va mehnatga munosabat kabi tamoyillar bugungi kundagi tarbiya, davlat boshqaruvi va fuqarolik ongining shakllanishida ham muhim o‘rin egallaydi. Mazkur maqola orqali biz “Qutadg‘u bilig”da ilgari surilgan fikrlarning zamonaviy ta‘lim va tarbiya tizimiga ta‘siri, yoshlar ongiga ta‘sir darajasi hamda bu qadriyatlarning xalq hayotida tutgan o‘rni haqida keng qamrovli tahlil olib boramiz.

Abstract

This article analyzes the philosophical views and traditions of intergenerational succession put forward in Yusuf Khos Hajib's work “Kutadgu Bilig”. The work is recognized not only as an example of political and philosophical thinking of its time, but also as an important socio-spiritual program for modern society. The principles put forward by the author, such as moral values, justice, leadership responsibility, attitude to science and labor, also play an important role in today's education, public administration and the formation of civic consciousness. Through this article, we will conduct a comprehensive analysis of the impact of the ideas put forward in “Kutadgu Bilig” on the modern education and upbringing system, the level of influence on the minds of young people, and the role of these values in the life of the people.

Kalit so‘zlar: “Qutadg‘u bilig”, Yusuf Xos Hojib, falsafa, vorisiylik, ma‘naviyat, axloq, tarixiy meros

Key words: “Kutadgu bilig”, Yusuf Khos Hajib, philosophy, succession, spirituality, ethics, historical heritage

Kirish

Sharq mutafakkiri Yusuf Xos Hojib tomonidan 1069 yilda yozilgan “Qutadg‘u bilig” asari turkiy yozma adabiyotning ilk falsafiy-nasihatgo‘y dostonlaridan biri hisoblanadi. Asarning nomi “Baxt keltiruvchi bilim” degan ma‘noni anglatib, unda adolat, aql, baxt, donishmandlik, ilm va halollik kabi tushunchalar asosiy mavzu sifatida ko‘tarilgan. Yusuf Xos Hojib yozadi: “Bilim – bu nur, johillik – zulmat. Insonni haqiqiy yuksaklikka yetkazadigan narsa – bu bilimdir” [1, 27-bet]. Ushbu fikr bugungi zamonaviy jamiyatda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolgan, chunki insonning bilimga bo‘lgan intilishi ularning hayotiy yo‘lini belgilovchi asosiy omildir. Asar faqat nazariy-falsafiy emas, amaliy jihatdan ham har bir inson, ayniqsa rahbar, olim, ziyoli, ustoz va yoshlar uchun o‘g‘itnoma vazifasini bajaradi.

Metodologiya

Tadqiqotda tarixiy-falsafiy tahlil, kontent-analiz va komparativ metodlardan foydalanildi. Asosiy manba sifatida “Qutadg‘u bilig”ning o‘zbekcha tarjimasi (1990 yil) hamda ushbu asar bo‘yicha yozilgan zamonaviy ilmiy adabiyotlar asos qilib olindi. Avlodlararo vorisiylik tushunchasi esa pedagogik va sotsiologik yondashuvlar bilan qiyosiy o‘rganildi. Falsafiy kategoriyalar kontekstida ma‘naviy meros tushunchasi chuqurroq ochib berildi. Shuningdek, o‘zbek xalqining tarixiy-ma‘naviy qadriyatlari va ularning rivojlanish zaminlari, ulamolar fikrlari va zamonaviy talqinlar solishtirildi.

Natijalar

Yusuf Xos Hojibning fikricha, jamiyat taraqqiyoti uchun har bir avlod o‘zidan keyingilarga nafaqat moddiy boylik, balki ma‘naviy merosni ham qoldirishi zarur. Asarda shunday deyiladi: “Donolik egasidan egasiga o‘tadi, bu olamda bilimdan ortiq meros yo‘q” [1, 41-bet]. Bu g‘oya bugungi avlod uchun ham katta tarbiyaviy ahamiyatga ega, chunki ilm-fan orqali kelajakni barpo etish tushunchasi tarixiy ildizlarga ega. Bunday yondashuv yoshlarni tarixni bilishga, qadriyatlarni qadrlashga, milliy identitetni anglashga chorlaydi.

Asarda ijtimoiy rollar, ayniqsa hukmdor, vazir va donishmand obrazlari orqali falsafiy va axloqiy masalalar yoritiladi. Masalan, hukmdor timsoli orqali adolat tushunchasi talqin qilinadi: “Adolatli podsho yurtga baraka keltirar, zolim esa xalqqa balo” [1, 65-bet]. Bunday falsafiy tushunchalar bugungi rahbarlik madaniyatida, davlat xizmatchilari odobida va siyosiy etikaning shakllanishida alohida ahamiyatga ega.

Muallif ilm-fan, axloq va ijtimoiy mas‘uliyatning muqaddasligini ta’kidlab, har bir insondan jamiyat oldida mas‘ul bo‘lishini talab qiladi: “Inson ilm olmasa, uni hayvon deb bil; ilmli kishi esa yuksak maqom egasidir” [1, 79-bet]. Bu fikrlar orqali u avlodlararo ma‘naviy uzviylikni ilm orqali amalga oshirishni nazarda tutadi. Bilim va odobning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni ustuvor masala sifatida qaraladi.

Munozara

“Qutadg‘u bilig” asarida ilgari surilgan g‘oyalar qadimiy Sharq falsafasining eng muhim elementlari – insonparvarlik, adolatparvarlik, aql va ma’naviyat ustuvorligini o‘zida mujassam etadi. Yusuf Xos Hojib shunchaki bir adib emas, balki o‘z xalqining kelajagini o‘ylagan, ijtimoiy ong va tafakkurni yuksaltirishga intilgan mutafakkirdir. Uning fikricha, har bir rahbar, ziyoli va oddiy fuqaro o‘z zimmasidagi ijtimoiy mas’uliyatni anglab yetmog‘i zarur. Ayniqsa, ta’lim va tarbiya tizimida “Qutadg‘u bilig”da berilgan hayotiy saboqlarni qo‘llash, yoshlarni qadriyatlar asosida tarbiyalash – bu asarning dolzarbligini yanada oshiradi.

Bugungi globalizatsiya sharoitida madaniy va axloqiy qadriyatlarning yemirilishiga qarshi turishda “Qutadg‘u bilig” asari bizga mustahkam g‘oyaviy tayanch bo‘la oladi. Asarda aks etgan “ilm orqali yuksalish”, “odamiylik – eng katta fazilat”, “rahbar adolatli bo‘lsa, xalq osoyishta yashaydi” kabi tamoyillar hozirgi kunda ham eng dolzarb mavzular qatoridadir. Yusuf Xos Hojib ushbu jihatlarni quyidagicha ta’kidlaydi: “Agar rahbar to‘g‘ri bo‘lsa, butun xalq to‘g‘ri bo‘ladi” [1, 93-bet].

Shuningdek, asarda vorisiylik an’alarining ijtimoiy va tarixiy taraqqiyotdagi o‘rni alohida qayd etilgan. Muallif har bir avloddan o‘zidan keyingilarga nurli yo‘l qoldirishni, bu yo‘l bilim, axloq va tajriba bilan to‘ldirilishini talab qiladi. U deydi: “Qari odam o‘z tajribasini aytsa, yosh unga amal qilib, noto‘g‘ri yo‘ldan qaytar” [1, 132-bet]. Bunday fikrlar hozirgi kunda ta’lim islohotlari, milliy g‘oya va ma’naviy tiklanish jarayonlariga to‘la mos tushadi.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari bugungi avlod uchun o‘z ma’naviy kuchini yo‘qotmagan, balki dolzarbligini saqlab qolgan bebaho manbadir. Asarda ilgari surilgan fikrlar orqali biz avlodlararo bog‘liqlik, bilimning meros sifatida qadriga yetish, adolat va axloqiy yuksaklik kabi tushunchalarni chuqur anglaymiz. Bu asar zamonaviy jamiyatda yosh avlod tarbiyasiga asos bo‘lishi mumkin. Unda ilgari surilgan axloqiy, siyosiy, ijtimoiy va estetik tamoyillar bugungi zamon talablariga hamohangdir.

“Qutadg‘u bilig”dagi falsafiy qarashlar zamonaviy tarbiya tizimi, ta’lim va ijtimoiy hayotda dolzarb bo‘lib, yoshlarni ijtimoiy faollikka, halollikka va adolatga undaydi. Yusuf Xos Hojib yozadi: “Yaxshi so‘z aytgan kishidan yaxshilik qolg‘ay, yomon so‘z aytgan kishidan yomonlik” [1, 118-bet]. Ushbu ibora so‘zning tarbiyaviy va ijtimoiy kuchini anglatadi. Bugungi kunda bu fikrlar ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, madaniyat va san’at vositalarida ham muhim pedagogik g‘oyaga aylangan.

Vorisiylik masalasi ham oilaviy, ham jamiyat miqyosida qaraladi. Bu esa “madaniy meros” tushunchasini keng ma’noda talqin qilishga imkon beradi. “Qutadg‘u bilig”dagi falsafiy qarashlar yoshlarni ongli ravishda tarbiyalashda, ularni ilm-fanga, halollikka, mehnatsevarlikka chorlashda bugungi kun uchun ham muhim o‘rin tutadi.

Muallif quyidagicha deydi: “Bilimli kishining so‘zi yo‘lni ko‘rsatadi, nodon kishining so‘zi esa odamni adashtiradi” [1, 104-bet]. Bu nafaqat axloqiy, balki sotsiologik nuqtayi nazardan ham dolzarbdir. Asardagi har bir obraz – bu ma’naviy timsollar majmuasi bo‘lib, ular orqali avlodlararo rishtalar, dunyoqarashlar va qadriyatlar tizimi bir-biriga bog‘lanadi.

Xulosa

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari bugungi avlod uchun o‘z ma’naviy kuchini yo‘qotmagan, balki dolzarbligini saqlab qolgan bebaho manbadir. Asarda ilgari surilgan fikrlar orqali biz avlodlararo bog‘liqlik, bilimning meros sifatida qadriga yetish, adolat va axloqiy yuksaklik kabi tushunchalarni chuqur anglaymiz. Bu asar zamonaviy jamiyatda yosh avlod tarbiyasiga asos bo‘lishi mumkin. Unda ilgari surilgan axloqiy, siyosiy, ijtimoiy va estetik tamoyillar bugungi zamon talablariga hamohangdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. – Toshkent: G‘afur G‘ulom NMIU, 1990.
2. G‘oyibnazarov S. Sharq mumtoz adabiyoti. – Toshkent: Fan, 2002.
3. Karimov I. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. Bekmurodov O. O‘zbek xalqining axloqiy qarashlari tarixidan. – Toshkent: O‘qituvchi, 1994.
5. Qosimova N. Ma’naviyat asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
6. Rajabov A. Turkiy xalqlar tafakkuri tarixida “Qutadg‘u bilig”ning o‘rni. – Samarqand: SamDU, 2015.